

[B] **KRIMPENDE VERANTWOORDELIJKHEDEN.
NEDERLANDSE BURGEMEESTERS
IN OORLOGSTIJD**

In het voorjaar van 2006 publiceerde Peter Romijn zijn langverwachte geschiedenis van de Nederlandse “burgemeesters in oorlogstijd”. Het is een centraal thema in de Nederlandse bezettingsgeschiedenis. Burgemeesters werden tijdens de Tweede Wereldoorlog geconfronteerd met tal van moeilijke keuzes en dilemma’s. Verwijzend naar deze politieke en persoonlijke gewetensproblemen, werd “als een burgemeester in oorlogstijd” na de oorlog in Nederland zelfs verheven tot een spreekwoord. Vaak ging de naoorlogse discussie over de juiste timing van het ontslag nemen, maar Romijn is veel meer geïnteresseerd in een analyse van het handelen zelf. Hoewel er in Nederland veel belangrijke werken bestaan over de lokale bezettingsgeschiedenis — van *Burgemeester in bezettingstijd* door oud-burgemeester J. Boot tot tal van lokale monografieën — ontbrak tot nu een wetenschappelijk synthesewerk. Romijn is als hoofdonderzoek van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) en hoogleraar geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam in ieder geval de geknipte persoon om klaarheid te brengen in deze complexe materie.

Het boek is erg ambitieus van opzet. Het is veel meer dan enkel een strikte geschiedenis van het lokale bestuursapparaat. Er is aandacht voor het centrale en provinciale bestuursniveau, voor politie en justitie, voor het Duitse bezettingsapparaat en uiteindelijk voor de lokale *civil society*. Romijns boek is eigenlijk een meer algemene geschiedenis van wat in België de “politiek van het minste kwaad” heet. Romijn beschouwt het Nederlandse bestuursapparaat overigens als een bestuurlijk geheel met het Duitse. Daarmee gebruikt hij een andere invalshoek dan C.J. Lammers in zijn in 2005 gepubliceerde boek *Vreemde overheersing. Bezetten en bezetting in sociologisch perspectief*, waarin het onderscheid tussen bezetter en inheemse elite centraal staat.

Romijn onderscheidt drie grote krachtlijnen. De rol van de burgemeester in de Nederlandse maatschappij (als een door de centrale overheid benoemde regent-ambtenaar), de bestuursevolving doorheen het bezettingsverloop (met het wijzigende bezettingperspectief) en het conflict tussen de staat en de

maatschappij of *civil society* (als gevolg van wat Romijn de “geïmporteerde” nationaal-socialistische revolutie noemt). Dit laatste was in Nederland bijzonder prominent, gezien het radicale politieke karakter van het burgerlijke bezettingsbestuur (de *Zivilverwaltung*). Deze drie krachtlijnen funderen de probleemstelling van het boek, maar worden vooral opnieuw van belang aan het einde van het boek (in wat Romijn niet de “conclusie” maar de “epiloog” noemt).

In het boek zelf staan enkele concrete hoofdthema’s voorop. Het is duidelijk dat Romijn de ordehandhaving als een centraal thema ziet. Dat geldt ook voor de jodenvervolgving, waaraan heel wat aandacht wordt besteed. Natuurlijk blijft de jodenvervolgving door het hoge mortaliteitscijfer van de Nederlandse joden een centraal gegeven in de Nederlandse bezettingshistoriografie, maar tegelijk is de jodenvervolgving een uitgelezen thema om de gewetensproblemen, belangenafwegingen, prioriteitenbepalingen en wettelijke afbakeningen in de lokale praktijk te onderzoeken.

Secretaris-generaal Karel J. Frederiks van Binnelandse Zaken staat centraal in het hele verhaal. Een geschiedenis van de Nederlandse burgemeester in oorlogstijd zonder aandacht voor Frederiks is immers niet mogelijk. Frederiks vertegenwoordigde vanaf het begin tot het einde (voor hem in september 1944) de lijn van “zitten blijven”. Het was beter de principes eventjes opzij te zetten en verder te besturen, dan principieel ontslag nemen en de benoeming van een NSB-burgemeester mogelijk te maken. Om de steeds verdergaande omhuizing van de principes mogelijk te maken, gebruikten Frederiks en “zijn” burgemeesters de zogenaamde strategie van de “krimpemde verantwoordelijkheden”. Frederiks trachtte in delicate materies (zoals de arrestatie van onderduikers of joden) de bevoegdheden van burgemeesters zodanig te beperken dat zijn korps zich niet aan de maatregelen hoefde te verbranden. Dat hij hiermee eigenlijk geleidelijk meer macht in de handen gaf van de NSB-collaborateurs op justitie en de bezetter en zo zijn oorspronkelijke uitgangspunt zelf teniet deed, kwam blijkbaar nooit bij Frederiks op.

Dit boek biedt tal van boeiende vergelijkingsmogelijkheden met Vlaanderen en België. Kenners van de Belgische bezettingsgeschiedenis zullen vaak opvallende parallellen zien, maar even vaak grondige

verschillen. Deze studie biedt veel elementen om het verschil tussen het militaire bezettingsbestuur in België en het burgerlijke bezettingsbestuur in Nederland te illustreren, met name inzake justitie en politie. De verschillen tussen Nederland en België/Vlaanderen zijn vooral manifest en talrijk tijdens de eerste fase van de bezetting. Zo bleef in Nederland de machtsstrijd om de controle over de politie, die in de jaren 1930 woedde tussen Binnenlandse Zaken en Justitie, in 1940 en 1941 nog gewoon voortduren, iets waar de bezetter handig gebruik van maakte. Ook de enorme invloed van de vrees voor een NSB-regering valt op. Het belang van het omgekeerde spiegelbeeld vanaf april-mei 1941 springt eveneens in het oog: terwijl in België Justitie in handen bleef van een niet-collaborateur en Binnenlandse Zaken in handen kwam van VNV-lid Gerard Romsée, kwam in Nederland Justitie in handen van NSB-lid J.J. Schrieke en bleef Binnenlandse Zaken bij Frederiks.

Ook werd de invoering van het lokale *Führerprinzip* met de uitschakeling van de gemeenteraden in Nederland veel sterker als een breukmoment ervaren dan in België. Na de april-mei-stakingen van 1943 namen de overeenkomsten met België toe. In zijn derde en laatste deel beschrijft Romijn “de lange bestuurscrisis”, waarin woorden als desintegratie en ontwrichting centraal staan, op dat moment ook kenmerkend voor de Belgische bezettingssituatie.

In zijn epiloog koppelt Romijn zijn drie grote krachtlijnen met de concepten van de Engelse politoloog David Beetham over legitimiteit en de dynamische relatie tussen bestuurders en bevolking. Met name het eerste punt, over de rol van de burgemeester en de rechtvaardiging als bron van legitimiteit, is interessant. In 1940 was blijven zitten en samenwerken met de bezetter in het kader van de openbare orde een bron van grote legitimiteit bij de bevolking en samenleving. Geleidelijk verloren de burgemeesters die het langst bleven zitten echter elke legitimiteit. De Nederlandse burgemeester bleef doordringen van de paternalistische beschermingsreflex die in het oude bestel zo belangrijk was. Met name het “handhaven van de orde” ten koste van alles, was een principe dat naarmate de bezetting vorderde tot steeds grotere contradicties leidde. Veel burgemeesters konden zich echter onmogelijk losmaken van de cumulatieve jarenlange bestuurservaring en van de

lijn die Frederiks tot het bittere einde bleef uitzetten. Tijdens en na de april-mei-stakingen van 1943, bleek hoe zeer veel burgemeesters van het “oude bestel” waren vervreemd van hun eigen bevolking en hun ambtelijke omgeving die intussen andere prioriteiten legden.

Romijn wijkt overigens ook sterk af van de soms nog dominante perceptie van NSB-bestuurders als onbekwame, criminele collaborateurs. Vele NSB-burgemeesters komen bij Romijn naar voren als mensen die vanuit hun denkbeelden over politiek, bestuur en het burgemeesterschap ook hun best deden en soms zelfs bescheiden resultaten konden boeken. De auteur behoudt zo een erg objectieve afstandelijkheid. Hij oordeelt nooit, al geeft hij toe dat de logica van Frederiks “desastreuze” gevolgen had.

Al bij al is dit een standaardwerk geworden en een essentieel boek voor de Nederlandse bezettingsgeschiedenis. Het heeft ook een veel ruimer bereik dan de titel op het eerste gezicht doet vermoeden. Ondanks het wetenschappelijke karakter en de empirische diepgang, is het erg vlot geschreven. Romijn hanteert een verhalende schrijfstijl waarin de chronologie van de gebeurtenissen de voorrang krijgt op een strikte thematische afbakening. De auteur gebruikt op de juiste momenten concrete voorbeelden. Op die manier slaagt hij erin dit vuistdikke boek tot een zeer leesbaar geheel te maken.

NICO WOUTERS

PETER ROMIJN, *Burgemeesters in oorlogstijd. Besturen onder Duitse bezetting*, Balans, Amsterdam, 2006, 520 p.

[B] VLAAMSE POLITICOLOGEN OP ZOEK NAAR POLITIEK

Er waart een spook door Europa: het spook van de Opstand tegen een Wereld in Verandering. In veel landen bespeurt men een sociaalconservatieve nostalgie naar vroegere tijden en oude zekerheden. Een roep om de terugkeer van traditionele gemeenschapszin en normen en waarden. Er is verzet tegen de ontwortelende globalisering in al zijn gedaanten (economische liberalisering, de multiculturele